

Kažemo li, kako piše u jednoj teoriji književnosti, da je značajno, što obje riječi, koje naš jezik ima za istu životinju, *vuk* i *kurjak*, imaju karakterističan glas *u*, koji podsjeća na zavijanje vuka, na onu stravu, što je samotni putnik osjeti, kad se namjери na tu zviјer, jer glasom *u* izražavamo neugodne i mračne dojmove (*tmuran, mutan, ružan*), tada moramo znati, da je to samo danas tako. Nekada je tu bilo meko vokalno *l*. *Uuk* je postalo od *vlk* (*l* se i danas nalazi u češkom i bugarskom i u nekim našim narječjima). Ali dok je u ovoj riječi glasovna promjena, prema tome tumačenju, pojačala simboličnu vrijednost vokala, što ćemo reći za riječ *muk* (šutnja), koja je na isti način postala od *mlk* i tako se sastala s riječju *muk* (mukanje). Dvije riječi istoga glasovnog sastava, čak i istoga akcenta, a sasvim suprotnog značenja. Kakvu god simboliku dali glasovima jedne riječi, očito je, da ne bi vrijedila za drugu. U takvu bismo poteškoću zapali kod većine homonima.

(Nastavit će se.)

JEZIK HASANA KIKIĆA

(Svršetak)

Alija Nametak

Kikić u prozi često upotrebljava klimaks, koji u njega uvijek efektno djeluje:

— *Jah — doda poslije prekida — druga vremena, na priliku, ü ... — on to »i« zategne kao da domišlja nešto što nije ranije domislio — i fukara opametnila ... narod, seljak, golaći. (I, 379).*

Hallo, hallo, hallo, hallo — šištalo je surovo i histerično i kreštavo na okruglom uhu slušalice, gospodin direktor je piskao, lupao, psovao, vrištalo, cičao, skakao, urlikao. (I, 196).

U romanu »Bukve« seljak bezemljaš, koji obrađuje tuđu zemlju, kad ne uspije odvojiti od svojedjece i dati posjedniku dio prihoda, biva kažnjavan zatvorom, gdje se na parolama ispisanim na zatvorskom zidu uči, u čemu je bitnost, zašto jedni imaju previše, a drugi nemaju ni dovoljno, zašto jedni imaju sve, a drugi nemaju ništa, gdje su jedni gospoda, a drugi *fukàra* (ova riječ nema u Bosni ono pogrdno značenje kao u nekim drugim našim krajevima, ukoliko postojanje *fukàrē* nije samo po sebi pogrda za društvo, u kome je ima; *fukara* znači sirotinja), pa izašavši na slobodu postaje revolucionar, koji počinje na bukvama u šumi urezivati parole.

Avdan Kokin nije slobodan ... Podigne glavu: živjela sloboda ... kad bi kosovice znale pisati, i one bi pisale. Dođe mu na pamet: Ko ne voli slobodu, ko voli gospodu, ko voli slobodu, ko ne voli gospodu — poče mu se vrzlati po svijesti, vrzlati i premetati, on je otvarao i zatvarao usta, a riječi

se utrkivale. On ih nije izgovarao, one su se same izgovarale negdje u njemu, igrale se, okretale uokrug, premetale jedna preko druge: ko voli slobodu, ko ne voli gospodu, ko ne voli slobodu, ko voli gospodu, gospodu, sloboda, gospodu, gospoda slobodu, ko voli slobodu, ne voli gospodu, ne voli slobodu... ko to voli slobodu? zaustavi se Avdan...

Ko to ne voli slobodu? ponovi jedan glas u Avdanu. Ko voli slobodu, ne daju mu slobodu, daju mu gospodu, a gospoda slobodu, ko voli gospodu, a ko to voli gospodu? — zaustavi Avdana onaj isti glas.

Ko to ne voli slobodu? ponovi jedan glas u Avdanu. Ko voli gospodu, ne voli slobodu, gospoda slobodu, a sloboda gospodu, — ispriječi se isti glas u Avdanu. (I, 321).

Ove narodne rečenice bile bi zapravo kalambur, kad ih čitalac ne bi raščlanjivao i u mislima im dodavao, po potrebi, zamjenicu *onaj*: Ko ne voli slobodu? Onaj, ko(ji) voli gospodu. Ko voli slobodu? Onaj, koji ne voli gospodu, i t. d.

Živjela sloboda. Avdan svede trepavicama i upilji svoje sjajne vlažne oči u krupna slova. Avdan ne bi znao reći šta je to sloboda kao, na priliku, šta je to sjekira, ali Avdan zna da toga što se zove sloboda nema ni on niti ijedan drugi Kokin, nijedan fukaraš, eto. (I, 322).

Ovaj način izražavanja Kikić naročito voli i vrlo ga često ponavlja i ne uvijek najsretnije:

Uremena i vremena. Nikad Kokine nisu žuljala vremena, Kokini su o vremenima znali samo uzbudljive priče, eh, pusta vremena, pusto nekad, pusto tursko. Bog davao, Bog i uzimao, kome bi drugome imao i da zahvališ što si živ, radalo se i umiralo, sve je sudbina, sve jest kako treba da bude i drukčije ne može da bude, jer samo tako treba da bude; nikad ne će biti drugačije nego što je suđeno, a suđeno je ovako kako jest, suđeno je kako je suđeno. (I, 235).

Ne podsjeća li nas to na Krležu:

*Nigdar ni tak bilo,
da ni nekak bilo,
pak ni vezda nebu,
da nam nekak nebu.*

*Kajti kak bi bilo, da ne bi nekak bilo,
ne bi bilo nikak, ni tak kak je bilo.*

*Ar je navek bilo, da je nekak bilo,
kaj je bilo, a je ne, kaj neje nikak bilo.*

*Tak i vezda bude, da nekak vre bude,
kak biti bude bilo da bi biti bilo.*

*Ar nigdar ni bilo, da ni nišče bilo,
pak nigdar ni ne bu, da niščega ne bu.*

Citata, kao što su gore, mogli bismo najviše navesti iz Kikićeva djela. To je njegova manira:

Tako jure vozovi, a mogu i ne biti vozovi, ali njima uvijek ili upravlja ili ne upravlja neko. (I, 201).

Sve mijene i smjene i odmjene kokinske zovu se Tahirbeg Tahirbegović, i sve što se u svijetu događa, sve što postaje pa zatim ostaje ili nestaje, sve je to Tahirbeg Tahirbegović... (I, 229).

Proljeće je budenje. Negdje se bude životinje i biljke, negdje ljudi, negdje biljke i životinje u ljudima, a negdje ljudi u životinjama. (I, 377).

Ponoć ne znači noć, po ponoć ne znači ponoć. (I, 135).

...kao naslage sivih prašina slagali su se kokinski razgovori pod Urbama u svijesti ili podsvijesti, ili van svijesti i van podsvijesti i van predsvijesti... (I, 234).

Negdje u tamnom nepoznatom kutu njegove svijesti, njegove polusvijesti, polunesvijesti potonulo je i to: šta? (I, 283).

Tipičan je nijemi govor bosanskih seljaka, koji nekad nekim uzvikom *jah* ili *eh* ili *bivā* (= dakle) tako rasterete dušu, pa im se čini, da su se siti narazgovarali. Nekad taj uzvik ne mora biti ni artikuliran.

Onda je Husika progovorio:

— *Jah.*

Avdan i Salkica su slegli ramenima. Onda je Salkica potvrdio klimnuvši glavom. Avdan je stisnuo usne, čvrsto stisnuo usne jednu na drugu i cvrknuvši isisavao jednu mrvu između zuba. Tekao je nijemi razgovor. Nijemi kokinski razgovor, kojim su oni znali sate i sate uporno tako nijemo razgovarati, pretresti sve što im je na domaku, u sjećanju, što ih se dotiče i o čemu misle i smišljaju. Taj jah kaže hiljadu riječi, taj jah izražava hiljadu domišljenih ili nedomišljenih misli ili snova, taj jah je jah kojim otpočinje svaki razgovor, a s tim se jah i završava svaki razgovor i svaka se misao s tim jah domisli ili ne domisli.

Jah — rekne Salkica ponovo nakon duge, duge šutnje. (I, 378).

Kad imadnemo rječnik suvremenog hrvatsko-srpskog književnog jezika, vidjet ćemo, da je Kikić svojim književnim radom unio u njegov fond obilje dobrih riječi, koje je uzeo iz naroda ili ih na narodnu sâm stvarao. Tako na pr. on piše o zelenom ćilimu *bara* i *obaraka* (*bara* ne mora biti sinonim močvare; *bara* je i livada, *kosanica* kraj vode, a *obarak* takva liva-

dica male površine), strehokapine, njiđerak. U ovoj riječi pisac je upotrebio deminutiv, koji pokazuje siromaštvo seljaka, koji nema prave njive od nekoliko dana oranja, nego je to njiva velika koliko jedan iver, iverak, koji frolispod sjekire, kad se klada teše ili cijepa. Kikić je, čini mi se, prvi unio u našu književnost riječi: capin i capinaš, on zna za balvanište (mjesto, gdje se slažu balvani), vješalište (mjesto, gdje su podizana vješala), on stvara glagol zmijuljati: pored tamnomodrog pojasa vode zmijuljaju usijane tračnice željeznice (I, 165), nerodne i neravne vidičke zemlje i bujadišta i šušnjari i šumbari (I, 167). Nekad je prisiljen uzeti i strane riječi, osobito one, koje se odnose na rad u pilani: *gateri* elegantno federiraju (I, 131). Za gater imamo dobru narodnu riječ, ili na narodnu načinjenu, *jármača*, ali pilanari znaju za gatere.

Da treba nekad bilježiti akcenat i u romanu, dokaz je rečenica: Teku vode i žúte trave. (I, 110.) Zar ne će svatko u prvi mah pomisliti, da teku vode i (da teku) i žúte trave? Zapravo treba čitati: žútē trave (t. j. trave dobivaju žutu boju).

U Kikićevu pisanju ponekad se pojavi i folklor, zapravo ono, što Krleža naziva akademizirani folklor.

U romanu »Horuk« opisuje Kikić, kako je zbog dugotrajne suše došlo do velikog požara, koji je zahvatio prašumu s raznih strana i opkolio radnike, koji gase požar. Opkoljeni ljudi, radnici, koji su došli do jednog potoka, razgovaraju o ljudskoj nemoći da ugase taj požar, koji uništava i njihove živote i njihov kruh, kruh njihove djece, jer ako izgori šuma, šta će oni?!

Ima jedna priča, tako možda nevjerovatna, ali priča se ovako: ako je suša, ako gore polja i livade ili žita ili šume, svejedno, onda je dobro da se čovjek nađe u vodi, da se utopljenik nađe pa će iz neba osuti do mile volje . . . Jesi li ti to čuo?

Mišliš li da bi nešto drugo moglo utrnuti ovu strahotu, misliš li da bi nešto drugo moglo izbaviti naše drugove što su opkoljeni? Znaš li šta? Ne misli da sam lud, iako kažem da ću svakako poluditi, ovo ti kažem pametno: trebalo bi da se u vodi nađe utopljenik . . . evo ovdje u ovoj vodi, ovoj modroj Dubokoj vodi. Ti gledaš, ti hoćeš da pitaš nešto, hehe, kakav si, družo! Treba da se nađe svakako, treba, kažem ti! Pa ako ga nema baš, a vi bacite nekoga, svežite nekome kamen o vrat pa ga gurnite! Pašće, kažu, odmah čim se utopljenik nađe, pa zar i nije bolje da jedan nestane nego ne znam koliko? I kruh, družo, spasavaš! Kruh i platnu subotu.

U toj tamnoj atmosferi bespomoćnog lutanja, kad drugovi susretnu drugu grupu drugova, nastaje ovakav dijalog:

— Ne tražite, drugovi, mi smo našli — susretnu ih.

— Mi smo dvojicu gurnuli!

— *O, kolike smo im kamenove o vratove...*

— *Otimali su se, daa, ko se ne bi otimao, ali gledaj ove ruke, družo, daa...*

I nemoćan da se odrve ovom pogubnom narodnom sujevjerju, Kikić završava ovo poglavlje romana konstatacijom, da je kiša pala:

Tu noć pred zoru, shodno valjda prirodnim zakonima, prosu se nad planinom pljusak. Usijane omore i borovi zacvrčaše pod tim pljuskom kao sirovo meso na žeravici.

Ne bi se baš moglo reći, da je redakcija cjelokupnih Kikićevih djela bila osobito pažljiva pri preštampavanju iz prvog izdanja pojedinih knjiga. Ne znam, kako da objasnim, da se na samoj jednoj strani, 349. I. knjige Djela, nalaze četiri riječi, u kojima dolazi *ć* mjesto *č*: učini, ćojk, ćist, ćim. Spočetka sam mislio, da je pisac htio unijeti u svoje djelo dijalekatske osobine muslimana iz srednje Bosne, ali kad sam uporedio s prvim izdanjem, vidio sam, da je to najobičnija nepažnja priređivača Kikićevih djela. Tako isto na 233. strani: drukćiji.

Na 263. str. I. knjige: a misli mu leću i obleću, — i malo dalje: oblijeću. U Kikićevu prvom izdanju stoji ispravno: a misli mu lijeću i oblijeću.

Kikić je pravilno napisao i u prvom izdanju tiskao: naumpadaju mu *atovi*, a u II. izdanju od 1952. redaktor je pokvario Kikićev govor dodavši *h*, gdje mu nije mjesto: *hatovi*.

Riječ *svjetlo* Kikić je napisao u ovom obliku, kako se vidi i iz faksimila rukopisa na dva mjesta, ali je ipak tiskao *svijetlo*. Redaktor je ispravio prema Kikićevu rukopisu (I. knjiga, 86, 93, 134; II. knj., 12).

U prvom izdanju piše *uslijed*, u drugom *usljed* (II. knj., 121).

U čitavom jednom poglavlju romana »Bukve« (Djela, I. knj., 341—349), koje se zove »Kako je umro Ibraka Braćin«, redaktor je »ispravio« ime Ibraka u Ibraga (Ibra[him-a]ga), a Ibraka stoji na više od 20 mjesta u izdanju, koje je priredio autor, i zapravo je pejorativni oblik imena Ibrahim, Ibro.

U prvom izdanju romana »Bukve« seljaci ispisuju parole na bukvama i kao neškolorani pišu: Živjela sloboda, dole gospoda! Pisac je upravo htio naglasiti neukost seljaka, koji ne moraju znati pravilne reflekse glasa *ě*, a u I. knj. Djela je štampano: dolje gospoda.

Raznovrsna društvena aktivnost raznosila je Kikića na više strana, osobito u vrijeme neposredno pred II. svjetski rat (učiteljska služba, studij prava, redakcija »Putokaza«), pa nije mogao posvetiti više pažnje svojim djelima, iako je neka, prvotno objavljena u časopisima, dotjerivao, ali više sa strane unutrašnje arhitektonike djela nego s jezične. Kako se koja njegova knjiga pojavljivala, dočekivana je uglavnom s oduševljenjem, a i

kritike su mu bile naklone, pa ga nije nitko ni upozoravao, da posveti više pažnje i jeziku.

A kako je Kikić govorio? Možda ovo ne bi ni spadalo u okvir ovoga članka, ali spominjem, jer se drži, da onaj, tko umije lijepo pisati, ne umije dobro govoriti. i obratno.

Kikić je godine 1927. polagao stručni učiteljski ispit, »definitivu«, u Sarajevu, a u komisiji mu je bio i profesor Hamdija Kreševljaković. Metodska jedinica bila mu je »Žetva«. Po pričanju Kreševljakovića, koji je decenijama bio član ispitne komisije, Kikić je tako divno govorio, tako je uspio zaokupiti pažnju učenika, da se dobivao dojam, kao da se čuje šum kose u zrelom žitu i da se snopovi slažu na kamare. To je bila najbolje obrađena metoda jedinica, koje se Kreševljaković sjeća iz svoje dugogodišnje nastavničke prakse. Poslije održanog sata došao je Kikić Kreševljakoviću: »Znam, da ćete vi pitati povijest i zemljopis. Ja brojeve ne pamtim. Molim vas, da mi dadete pitanja, da se ne moradnu navoditi brojevi.« Profesor mu je rekao, da su i za jedan i za drugi predmet važni brojevi i da ne može biti pitanja, a da se ne moraju navoditi brojevi u odgovorima... Kikić je i na usmenom ispitu zadovoljio iz svih predmeta, pa i iz historije i geografije.

O NEKIM OSNOVNIM TERMINIMA

(Šta je azbuka, a šta pismo?)

Milan Šipka

Ovo je naizgled suviše pitanje, pa o njemu ne bi trebalo ni da se piše. Reći će se: To su osnovni pojmovi, koji ne stvaraju nikakvih teškoća. Praksa međutim pokazuje, da nije tako. Često se griješi upravo u tim osnovnim pojmovima. Do toga dolazi vjerojatno zato, što se ponekad od šume ne vidi drveće, — od općeg se ne primjećuje pojedinačno, osnovno. Danas, kad se raspravljaju krupni pravopisni problemi — među kojima pitanje pravopisne terminologije nije na zadnjem mjestu — ne primjećuje se nešto, što zapinje za oko, nešto, bez čega ne može početi nijedan pravopis. To je pitanje osnovnih termina: pismo, azbuka, abeceda i t. d.

Opet naglašavam: ovo je naizgled suviše pitanje. Ali samo naizgled! Otvorimo li Belićev »Pravopis«, već ćemo se na prvoj stranici uvjeriti, da je o tome potrebno pisati.

U prvom poglavlju svoga »Pravopisa«, na mjestu, gdje bi trebalo da govori o pismu, profesor Belić kaže:

»U našem su narodu u upotrebi dve azbuke: ćirilica, u onom obliku koji joj je dao 1818 g. Vuk Karadžić, i latinica, koju je tridesetih godina